

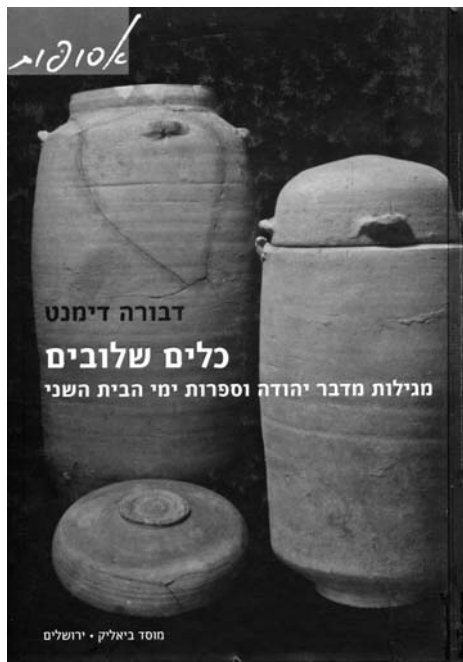
בלהה ניצן

עדת קומראן ויהדות בית שני

דבורה דימנט, כלים שלובים: מגילות מדבר יהודה וספרות ימי הבית השני: אסופת מחקרים בספרות היהודית הקדומה (אסופות, ג), ירושלים: מוסד ביאליק, תש"ע, 462 עמ'

המאמרים המקובצים בספר זה מיועדים לדברי המחברת, דבורה דימנט, 'לחשוף את השתנות המתמדת של מחקר המגילות ואת השאלות הרבות הקשורות בחקר המגילות', שהמידע העולה מהן על עולמה החברתי, הרעיוני וההלכתי של היהדות בימי הבית השני הולך ומתברר בהדרגה במהלך חקירתן (עמ' 11). המחברת ערכנה את תוכנם ורעיונותיהם של מאמרים שכתבה בעבר לאור הגילויים והכיוונים החדשים בחקר ספרות קומראן, וערכה את מאמריה המקובצים בספר זה בשלוש חטיבות: (א) תולדותיה והשקפותיה של עדת המגילות; (ב) ההדרת טקסטים מקומראן; (ג) מגילות קומראן והספרות החיצונית והאפוקליפטית.

עיון במגילות קומראן הכתתיות והאחרות שנאספו לספריית עדת היחד מלמד כי אף שפרשה מהחיים הציבוריים של כלל ישראל לא התנתקה העדה מרעיונות שהתפתחו ביהדות בזמנה. פיתוחם בכתביה משתקף בכותרת הספר, 'כלים

שלובים: מגילות מדבר יהודה וספרות ימי הבית השני'. ואכן הבנה נכונה של ספרות קומראן תלויה בחקר זיקתה למקרא מזה ולרעיונות המשותפים לה ולספרות זמנה מזה. מחקריה המעמיקים של דימנט, המשקפים בקיאות רבה בספרות בית שני, ושיטת המחקר המשווה שהיא נוקטת, מאפשרים ניתוח והבנה נכונים של הטקסטים הקומראניים, לרבות שיפור הבנתם של טקסטים שמהדורותיהם הרשמיות כבר פורסמו בידי חוקרים אחרים. יריעת מאמר הביקורת צרה מכדי לסקור את כל המידע העשיר המתגלה בנייתוחים המקיפים של

המגילות הנדונות בספר זה. לכן אתרכו בגילויים מרכזיים הנלמדים במאמריה של דימנט.

במאמרים הראשונים בספר נדונות סוגיות העוסקות בקשר של עדת המגילות ליישוב בקומראן, בזיהוי חברתי ורעיוני של עדת המגילות, ובמיון הכתבים הכתתיים והכתבים האחרים שנתגלו בקומראן, סוגיות שעדיין אין בהן הסכמה כללית. דימנט מוצאת הוכחה לקשר של כתבי המגילות ליישוב קומראן בעובדה שבמערה 4, המצויה בגבעת חוואר הלשון שעליה בנוי היישוב קומראן, נמצאו קטעי מגילות רבים המקבילים למגילות שנתגלו במערות שבסביבות קומראן. הוכחות נוספות לקשר זה יש בדמיון שבין שיטות הכתיבה של המגילות לכתב של כתובות שנמצאו על כדים וחרסים באתר הקומראני, ובתוצאות תואמות של בדיקות כימיות ורדיולוגיות של המגילות ושל ממצאים שונים באתר זה (עמ' 17-16). דימנט מחזיקה בזיהוי של עדת המגילות עם האיסיים, ומוצאת בכתבי העדה רעיונות אפוקליפטיים המלמדים על השתייכותה לזרם רעיוני אפוקליפטי שפעל בימי הבית השני.

אחד ממקומות היבדלותם ופעילותם של האיסיים היה במדבר יהודה, אך במאמרה 'לא גלות שבמדבר אלא גלות שברוח: הפשר על ישעיהו מ 3 בסרך היחד ותולדותיה של עדת המגילות' (עמ' 40-53), דימנט מפרשת את ההוראה בסרך היחד ללכת למדבר לפנות שם את דרך האל¹ – הוראה הנסמכת על ישעיהו מ, ג – לאו דווקא כהתבדלות במדבר גאוגרפי, אלא כהתבדלות רוחנית לשם 'מדרש התורה'. זאת אף שאין סתירה בין מקום ההתבדלות למטרתה, שכן ברור שאנשי העדה, שראו במסורת המדבר סמל ליציאה לגאולה על ידי קיום נכון של התורה, פעלו ליישומה של ההוראה הנבואית גם על ידי הליכה למדבר יהודה.

אחת הסוגיות הקשות בחקר כתבי קומראן היא זיהוי מוצא המגילות שאינן החיבורים הכתתיים המובהקים, שעניינם הארגון הכתתי, הלכותיו והשקפת עולמו, אלא חיבורים המעבדים ספרי מקרא, חיבורים ליטורגיים, חכמתיים, אפוקליפטיים-רעיוניים וכיוצא באלה. במאמר 'בין כתבים כיתתיים לכתבים לא כיתתיים במגילות קומראן' (עמ' 54-96) דימנט מציעה שימוש בקריטריונים בתחום המינוח והסגנון המאפיינים חיבורים ממוצא כתתי כשיטה מהימנה למיון המגילות על פי מוצאן. היא מוצאת כי תופעות כגון צירופי סמיכות מסוימים או צירוף שמות ופעלים מסוימים (עמ' 84-86, 95-96) אופייניות לחיבורים כתתיים או ל'קטגוריה ממצעת בין חיבורים כיתתיים ללא כיתתיים' (עמ' 92). לדוגמה הצטברות של סמיכויות שהמילה 'קודש' משמשת בהן סומך, או צמדי המילים 'אמת' ו'עוול' או 'עוולה' ו'רשעה', המבטאים השקפת עולם דואליסטית, מאפיינים טקסטים כתתיים מובהקים (עמ' 87-89). לעומת זאת חיבורים בעלי זיקה לרעיונותיה של עדת המגילות אך ללא מונחיה וסגנונה המיוחדים, כגון החיבורים האפוקליפטיים ספר היובלים, האפוקריפון של יהושע והאפוקריפון של ירמיהו, אינם כתתיים. עם זאת הימצאותם בספרייה הקומראנית מעידה על שייכותם לחוג הרעיוני שבו צמחה עדת קומראן (עמ' 91-95).

השתייכותה של עדת קומראן לזרם הרעיוני האפוקליפטי ביהדות הבית השני נדונה במספר מאמרים בחלק הראשון ובחלק השלישי של הספר. מי שהחזיקו בהשקפת עולם אפוקליפטית בימי הבית השני ראו בהיסטוריה האנושית תהליך רצוף שבו מתגשמת בשלבים תכנית אלוהית נסתרת הגזורה מראש. דימנט עומדת על השימוש במושג 'מעט לעת' בכתבי העדה לתיאור סדרי החיים הראויים לכל עת לפי נסיבותיה

במהלך ההיסטוריה הגזורה מראש לתקופותיה היא בגדר 'רזי אל': 'כול קיצי אל יבואו לתכונם כאשר חקק להם ברזי ערמתו'.⁵ הגדרת המצב בימיה של העדה 'מצרף נסוים בממשלת בליעל',⁶ ומערכת הכללים המחייבים את אנשי העדה להישמר מהתעיייתם לחטא על ידי מלאך חושך, הוא בליעל, מלמדות על הכרתם בעיקרון של שכר ועונש, שלפיו נשקלת זכאותם לגאולה באחרית הימים.⁷

שני מאמרים הדנים בחזון החיות שבספר חנוך החבשי פה-צ מלמדים כי להשקפותיה האפוקליפטיות של עדת המגילות קווים משותפים עם חזון זה. במאמר הראשון (עמ' 266-294) מדובר על השיתוף בחלוקת התהליך ההיסטורי הגזור מראש לעתים קצובות. בחזון יש חלוקה של הזמנים במעגל שמבריאת העולם עד אחרית הימים, ובמעגל הפנימי – חלוקה של תולדות ישראל לשבעים עתים מחורבן בית ראשון ועד הזמן המשיחי הצפוי.

במאמר השני (עמ' 295-313) נדונה הסתירה לכאורה בחזון החיות בין זיהוי סמל הבית כירושלים וסמל המגדל כמקדש בהיסטוריה לבין זיהוי הבית כמקדש באחרית הימים. סתירה זו גרמה לחוקרים להניח שאין עקביות בסמלים בעניין זה. דימנט מציעה פתרון לסוגיה זו על יסוד הזהות בין המקדש לעיר המקדש בכתבי קומראן, כלומר הבית באחרית הימים מסמל הן את ירושלים והן את המקדש שעתיד ה' לבנות בתוכה. רעיון זה מבוסס על הקדושה של מחנה ישראל במדבר ושל המשכן שבתוכו, ועל הפרדה בין תחום מקודש זה לתחומים שמחוץ למחנה הקדושה (ויקרא יז, א-ז). על סמך כתובים אלו קבעה מגילת המקדש

הייחודיות,² ועל החלת המושג בספרות הפשרים על התגשמות רזי דברי הנביאים במאורעות 'הדור האחרון' ובאחרית הימים.³ אך לדבריה יש למושג ביטויים נוספים. הגשמת התכנית האלוהית בשלבים ניכרת גם בפירושי דברים החוזרים ומשתנים מהמקרא ועד ימי הבית השני. למשל ההגדרה 'בית נאמן' לבית הכהונה הגדולה עברה מבית עלי (שמואל א ב, לה), לאחר גירוש אביתר (מלכים א ב, כו-כוז), לבית צדוק, והוגשמה בפשר ליחזקאל מר, טו באנשי עדת היחד, הראויים לשמש בית הכהונה הנאמן.⁴ לפי דניאל ט, כה נבואת ירמיהו על גאולה בכלות שבעים שנות שעבוד לכבל לא התממשה בימי כורש, אלא יש נבואה צד שעדיין ממתין לגילוי בעתיד, במלאות שבעים שבועי שנים לנבואת ירמיהו (עמ' 110-127). חישוב זה בא לידי ביטוי בציפיית העדה לגאולה כמתואר במגילת מלכיצדק (11Q13).

בחוקיות הקבועה בחזונות העתים שבספרים החיצוניים, חוקיות המתגלה בחילוף סכמטי של תקופות צדק ועוול ברצף ההיסטורי או בירידה מוסרית של ממלכות הפוגעות בחפים מפשע, יש מגבלה לדברי דימנט: התעלמות מן הבחירה של יחידים במעשיהם ומאחריותם לגורלם (עמ' 255-265). חוקיות זו עומדת אפוא בסתירה להשקפה המקראית בדבר חופש הבחירה הניתן לכל אדם ולכל עם ואחריותם למעשיהם, ומעוררת קושי באשר לצדקת האל. קושי זה עשוי להיפתר על יסוד העיקרון של שכר ועונש באחרית הימים, הן בחיי הפרט והן בחיי הכלל. נראה שספרות קומראן הכתנית, שהייתה מודעת לסכמטיות זו, יישבה את הסתירה בהנחה כי החוקיות הטבעה

5 פשר חבקוק, טור ז, שורות 13-14.
6 סרך היחד, טור א, שורות 17-18; השוו: מגילת המלחמה, טור טז, שורה 15.
7 השוו: יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים יח, 18.

2 סרך היחד, טור ה, שורות 15-18; טור ט, שורות 23-20.
3 פשר חבקוק, טור ז, שורות 5-1; טור ב, שורות 5-10.
4 ברית דמשק, עמ' ג, שורה 18 – עמ' ד, שורה 5.

בהווה ובצפוי לעתיד, וניגוד זה הולם את הגישה הדואליסטית של עדת קומראן.

בההדרת הטקסט 4Q374 (עמ' 208-235) דימנט קובעת כי לשון המדברים של הדוברים ופנייתם לאל בלשון נוכח מלמדות שחיבור זה הוא תפילה, ולא נאום כרעת המהדירה קרול ניוסם. בהנחה שכל ההיגדים האמורים בקטע 2 בלשון נסתרים מוסבים על הגויים, הגיעה דימנט למסקנה כי בתיאורי הפחד בשורות 6-7 ו-9 מדובר על המצרים, וכי הלשון 'וירחם', המפרידה בין התיאורים, מכוונת לרחמיו הזמניים של ה' על המצרים במהלך עשר המכות. דעה זו מנתקת את הקשר האפשרי של קטע זה לשמות יד-טו, קשר שעל פיו אפשר להבין, כרעת ניוסם, שהלשון 'וירחם' מפרידה בין פחדם של בני ישראל לפי שמות יד, י לבין תיאור פחדם של עמי הארץ לאחר שריחם ה' על בני ישראל בקריעת ים סוף.

בההדרה של הטקסט 4Q538 (עמ' 236-251) דימנט מוצאת שהמספר-הדובר הוא בנימין ולא יהודה, כרעת המהדירים הראשונים, כפי שניכר בכירור מדברי המדבר בגוף ראשון, וכן מתיאורו את הניסיונות שעשה יוסף כדי לבחון אם חל שינוי בהתנהגות אחיו לפי יחסם אליו, אל בנימין.

דרכיה של הספרות היהודית הקדומה בעיבוד מסורות מקראיות משתקפות בתוספות שנוספו בחיבורים חדשים לרעיונות מקראיים. כך הסיפור על השפלתה של אשת טובי לאחר שבעלה התעורר למרות צדקתו, דומה למסורת שנוספה במדרשים על השפלת אשת איוב אחר מכותיו למרות צדקתו (עמ' 339-347). עיבודי ספר היובלים ופסידו-יובלים (4Q225-226) לסיפור עקדת יצחק משקפים את דרך פרשנותם לסיפור המקראי בזיקה לסיפור איוב: הניסיונות השטניים הקשים לאברהם כמו לאיוב אין בכוחם לפגום בצדקתם של המחזיקים באמונתם באלוהים, ובכך הם מפרסמים את כוחה של האמונה הטהורה.

כי עיר המקדש כולה היא תחום מקודש שאסור להכניס לתוכו שום טומאה,⁸ ואסור לשהות בו במצב טומאה, ועל כן גם אין לקיים בו יחסי מין.⁹ במגילת 'מקצת מעשי התורה' זוהתה ירושלים עם מחנה ישראל במדבר כמחנה הקודש.¹⁰ לדעת דימנט לאור נתונים אלו ניתן להבין את תיאור סמל הבית באחרית הימים כמחנה הקודש שאלוהי ישראל שוכן בו, ויתרה מזו, כל העמים יכירו בקדושתו, לפי חזונות הנביאים על אחדות האנושות וצדקתה כבעידן הבריאה.¹¹ יש להעיר כי ניתוח מעניין זה הוא אפשרי אם בעל חזון החיות, הקרום מחיבורי עדת קומראן, אכן החזיק בדעה שתחום ירושלים כולה הוא מחנה הקודש, כלומר אם גישה הלכתית זו הייתה נחלת הזרם האפוקליפטי, שעמו נמנתה עדת קומראן, ועניין זה דורש חקירה לעצמו.

חקר זיקתם של כתבי קומראן למסורות מקראיות בא לידי ביטוי במאמרים בחלק השני של הספר שבהם דימנט מהדירה מחדש טקסטים מקומראן, ובשני מאמרים בחלקו השלישי על זיקת הספרים החיצוניים למסורות שבספר איוב. במלאכת הההדרה הביקורתית דימנט מציעה תיקונים או הדגשים נוספים לטקסטים שמהדורותיהם הרשמיות כבר פורסמו, וזאת מתוך עיוניה בכתובים מרכזיים בטקסטים ובלשונית הדוברים בהם.

בההדרה המחודשת של הטקסט 4Q462, קטע 1 (עמ' 177-207), דימנט מציינת כי הניגוד בהיגד 'ושלם קץ החושך וקץ האור בא' (שו' 10), מבטא את יחסי מצרים וישראל בעבר (שמות י, כב-כג),

8 ראו למשל: מגילת המקדש, טור מז, שורות 3-6, 11-10; טור נב, שורות 13-16.

9 מגילת המקדש, טור מה, שורות 11-12; ברית דמשק, עמ' יב, שורות 1-2.

10 4Q394, קטעים 3-7, טור ב, שורות 16-18 = ב, שורות 60-62.

11 ישעיה ב, א-ד; מיכה ד, א-ג; צפניה ג, ט-י.

יש חשיבות רבה גם לחקר ההלכה, שהכתיבה את אורחות חייה של עדת קומראן, ותחומים אחרים של תרבות ישראל בימי הבית השני. תחומים אלו נחקרים ומתבררים אף בידי מומחים הנוקטים את שיטות המחקר המשווה בדומה לדימנט.

בסקירה זו הובא חלק מהמידע הנלמד ממאמריה של רבורה דימנט, שחשיבותו רבה להכרת הדרכים לחקר מגילות קומראן, בעיקר אלה המתמקדות בלימוד ובפיתוח של מסורות מקראיות ובעולמו הרעיוני של הזרם האפוקליפטי ביהדות הבית השני. בהקשר זה ראוי לציין כי למגילות קומראן